

Wijk voor de wijk: pleidooi voor een bewonersgedreven wijkenenergietransitie

Dit essay is geschreven door Maurice Specht voor het:
LANDELIJK SAMENWERKINGSVERBAND ACTIEVE BEWONERS

Over de auteur

Maurice Specht is zelfstandig onderzoeker in woord en daad. Hij is gefascineerd door hoe mensen zelf en samen vormgeven aan de stad om zich heen. Hij schreef onder meer over sociaal ondernemerschap, de totstandkoming van een door vrijwilligers gerunde Leeszaal en het Right to Challenge in Rotterdam. Daarnaast is hij mede-initiatiefnemer van de Leeszaal, bouwt hij letterlijk mee aan een nieuwe publieke plek (Buitenplaats Brienenoord) op het Eiland van Brienenoord en stond hij aan de wieg en het graf van het mislukte revoluerend spouwmuurfonds. Dit was zijn poging om concreet handen en voeten te geven aan zijn betrokkenheid bij duurzaamheidsvraagstukken. Het nu voorliggende essay is op verzoek van het LSA geschreven en bouwt mede voort op alle inzichten die hij in deze publicaties en projecten heeft opgedaan.

1

Een dominant transitieframe

Het lijkt nu dan toch echt gebeurd: klimaatverandering is niet alleen iets waar we ons druk om (moeten) maken, maar we gaan er ook meer en meer naar handelen. 2015 zou daarin wel eens een belangrijk jaartal blijken. Niet alleen werd in dat jaar het Parijsakkoord gesloten – waarin landen zich nogmaals committeerden aan een (ambitieuze) klimaatbeleid – maar het was ook het jaar waarin Urgenda tot veler verrassing de rechtszaak won die het tegen de staat had aangespannen. De Nederlandse Staat werd in de Klimaatzaak ter verantwoording geroepen inzake maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan. Zij was de eerste in haar soort en heeft inmiddels wereldwijd de nodige navolging gekregen (zie: <https://decorrespondent.nl/8048/advocaten-in-actie-tegen-klimaatverandering-deze-golf-rechtszaken-verandert-de-wereld/726215633968-8c860a4f>).

Maar er is veel meer aan de hand. Zo is er sinds een paar jaar geen ontsnappen meer aan de hashtag #vangaslos. Wekelijks verschijnen er artikelen, advertorials, beleidsstukken, opiniestukken en aankondigingen van bijeenkomsten over het verwijderen van gasaansluitingen in huizen. Van gas los is een slogan waar veel partijen elkaar in kunnen vinden. Het is ook een duidelijk oriëntatiepunt, heel tastbaar en concreet. Het einddoel is helder, alleen de weg er naartoe lijkt nog ter discussie te staan.

Een andere ontwikkeling is de opkomst, maar vooral de opschaling van het aantal en de omvang van lokale energie-initiatieven. Waren collectieve zonnedaken of parken, windcoöperaties of dergelijke initiatieven een aantal jaar terug nog een noviteit (waar ietwat lacherig naar gekeken werd), inmiddels is het steeds normaler aan het worden. Ja, het is nog steeds niet eenvoudig, maar meer en meer mensen durven de stap te wagen. Juist omdat anderen al gepioneerd hebben.

De opkomst van initiatieven heeft ook te maken met een andere ontwikkeling: de prijs van duurzame energietechnologie daalt fors. De prijs van windmolens, zonnepanelen en accu's is de afgelopen jaren spectaculair gedaald. Natuurlijk vraagt iedereen zich af of ze niet nog net even langer moet wachten tot de prijs nog verder gedaald is, iets dat we kennen uit de tijd van de opkomst van perso-

nal computers: op het moment dat je er een aanschafte was deze eigenlijk al achterhaald. Met de prijsdaling is de investeringsdrempel aanzienlijk lager geworden. Was de terugverdientijd van zonnepanelen een paar jaar geleden nog ongeveer gelijk aan de gegarandeerde levensduur van 15 jaar, inmiddels is de terugverdientijd gedaald tot minder dan 8 jaar. En hetzelfde geldt voor windmolens. Daarmee worden alternatieve energiebronnen niet alleen klimatologisch, maar ook economisch interessant. Het rendement op een zonnepaneel overstijgt ver die van de spaarrente.

En dit brengt ons bij een volgende ontwikkeling: er komt steeds meer geld beschikbaar voor duurzame initiatieven. De crisis is voorbij en het geld klotst weer over de kade lijkt het. Institutionele beleggers (maar ook vermogende en minder vermogende particulieren) trekken zich – deels gedwongen door sentiment of partijen als Fossielvrij en Follow This – terug uit fossiele brandstoffen en zoeken nieuwe landingsplaatsen voor hun geld (Van der Steen et. al, 2011). Ook particulieren zoeken gretig naar nieuwe bestemmingen voor hun geld en met de opkomst van crowdfunding-platformen Duurzaam Investeren en Oneplanetcrowd.nl dient zich hier een goede investeringsmogelijkheid aan: goed in zowel klimatologische als in economische zin.

En zo grijpen klimaatvraagstukken, techniek, economie en institutioneel en particulier handelen steeds meer ineen. De energietransitie is van een frame van believers, early adaptors en klimaatactivisten meer en meer verworden tot een mainstream strategie om je in te zetten voor ecologie en economie. De energietransitie an sich, is niet meer iets dat er discussie staat. De vraag is enkel hoe. Of meer filosofisch uitgedrukt, de energietransitie is een dominant (beleids)frame geworden.

Concluderend: de energietransitie gaat er komen, daar is geen ontsnappen meer aan. De vraag is niet langer of, maar wat, hoe en met wie. Over het wat, de voornamelijk technische kant van de opgave, laten we ons hier niet verder uit. Daar zijn anderen beter toe in staat. Dit essay gaat over waarom het logisch is dat bewoners een actieve rol krijgen in de energietransitie.

Het framen van de duurzaamheidsopgave

In zijn studie naar de Energieke samenleving – een van de studies die voor veel mensen het denken over de mogelijkheden van burgerinitiatieven binnen de duurzaamheidsopgave heeft beïnvloed – weidt Maarten Hajer uit over de rol van frames (Hajer, 2011). Mensen worden in hun beleving en waardering voor wat ze zien en meemaken, geleid door denkkaders of ‘frames’. Een denkkader is bepalend voor ideeën en biedt handelingsperspectief. Het vormt niet alleen de visie op problemen maar ook – en vaak onbewust – op de ‘bijpassende’ oplossing. Zo stelt hij dat klimaatverandering op verschillende manieren kan worden benaderd. Ze kan worden gezien als technologische uitdaging, als een gevolg van marktfalen, als mondiaal verdelingsvraagstuk of als een ecologische grens aan de overconsumptie. Steeds keert terug hoe het frame niet alleen de voorgestelde oplossingsrichting bepaalt maar ook bepaalde schuldigen aanwijst en macht toedeelt. Impliciet geeft het denkkader aan wie het probleem veroorzaakt, wie dient te handelen en wie moet worden genormeerd. Voor Hajer vraagt een Energieke samenleving om een andere manier van spreken over de burger niet langer als veroorzaker van problemen, maar als (deel van de) oplossing en een andere toon. Die toon vat hij mooi wanneer hij stelt dat Martin Luther King in zijn beroemde speech niet zei ‘I have a nightmare’, maar ‘I have a dream’. Een dergelijke toon, maakt dat mensen in beweging komen.

2

Omgevingsbeleid en de positie van bewoners

Er heeft zich dus een stevig energietransitie frame gevormd in de afgelopen jaren. Een frame dat in woord en daad ook steeds meer voet aan de grond krijgt. Als we willen dat bewoners hier ook een partij in worden – voor draagvlak, maar vooral als partner – dan zijn naar onze mening drie accentverschuivingen in het denken nodig:

A. OOK EEN SOCIALE OPGAVE

Soms kun je het idee krijgen dat de energietransitie niet meer is dan een, extreem grootschalige, technische operatie. ‘Ooit – nog niet zo lang geleden – konden we iedereen in korte tijd aansluiten op het gas, en nu moeten we iedereen weer van het gas afkoppelen.’ Maar een transitie is meer dan een technische sprong voorwaarts. Het is een sprong uit het vertrouwde, niet in het duister, maar wel in het onbekende. Gas is niet alleen technisch en infrastructureel diep in ons verankerd, maar het zit ook ingebakken in onze cultuur. Probeer alleen maar eens aan mensen voor te stellen om voor het koken over te schakelen van gas naar inductie. Hoewel de praktijk anders bewijst, liegen de reacties er niet om. En zo is het met veel zaken. Omschakelen of overstappen is niet van de een op de andere dag geregeld. Je moet mensen meekrijgen, enthousiast maken, aanzetten tot moeilijke beslissingen, maar ook tot collectief meedenken en handelen. Het is allemaal nodig om stappen voorwaarts te zetten. Technologisch is er misschien veel mogelijk, maar als niemand een stap zet gebeurt er niets. Was aandacht voor het sociale aspect een paar jaar geleden nog een ondergeschoven kindje, nu lijkt het gelukkig meer en meer gemeengoed.

B. ENERGIETRANSITIE ALS RECHTVAARDIGHEIDSVRAAGSTUK

Een tweede accentverschuiving die recent meer aandacht krijgt, heeft te maken met het kostenplaatje van de energietransitie. In diverse scenario's laten partijen

als het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in opdracht van de overheid zien dat de kosten voor de energietransitie aanzienlijk zijn – 1,5 tot 3,5 miljard per jaar tot 2030 (PBL, 2017). De grote vraag is dan steeds wie deze kosten gaat dragen en wie de wenselijke toekomst gaat voorfinancieren.

Een ander aspect van deze discussie gaat over de verdeling van de lasten. En dan gaat het niet over de financiële draagkracht, maar over de rechtvaardige verdeling van de lasten. Diverse scenariostudies laten zien dat de kosten van fossiele energie de komende jaren gaan stijgen. We weten dat daarmee voor lagere inkomensgroepen een steeds hoger percentage van hun besteedbare inkomen op zal gaan aan hun energiebehoefte¹. Tel daarbij op dat tot nu toe vooral de hogere inkomensgroepen weten te profiteren van de beschikbare subsidies en ondersteuning en de kosten die de energietransitie met zich mee brengt en er tekent zich niet alleen een economisch, maar ook een rechtvaardigheidsvraagstuk af. SCP-directeur Kim Putters waarschuwde in januari 2017 al dat we moeten voorkomen dat het duurzaamheidsvraagstuk de sociale tegenstellingen vergroot (Financieel Dagblad). Juist in kwetsbare wijken vraagt de energietransitie om extra ondersteuning. Niet alleen om haar te laten slagen, maar ook om haar een bijdrage te laten leveren aan de maatschappelijke ontwikkeling van de stad. Anders geformuleerd: kunnen we van de energietransitie een vliegwiel maken voor wijkontwikkeling in brede zin?

C. VOORBIJ HET INDIVIDU

Ten slotte zou het goed zijn wanneer er in de discussie over de energietransitie oog komt voor andere oplossingen dan die het individu aanspreken. Nu wordt nog te veel ingezet op het verstrekken van voorlichting aan en subsidies voor individuele huishoudens. Deze huishoudens zouden zich met die subsidies vervolgens

¹ “Uit een rapport van CE Delft bleek dat de lagere inkomens relatief harder geraakt worden door de kosten van de energietransitie. Als er niets verandert is in 2050 de armste tien procent van de Nederlandse huishoudens zeventien procent van het besteedbaar inkomen kwijt aan energiekosten. Voor de rijkste tien procent is dat slechts 5,7 procent. Terwijl die laatste groep verantwoordelijk is voor zeventien procent van de totale uitstoot van broeikasgassen. De energiewending dreigt zo uit te lopen op een denivelleringsfeestje en dat kan ten koste gaan van het maatschappelijk draagvlak” (Tielbeke, 2017).

op de markt moeten oriënteren om zo de beste keuze voor zichzelf te maken. De vraag is echter of dat de enige mogelijkheid is. Is de opgave niet dusdanig belangrijk en complex dat het collectief initiatief zou moeten worden gestimuleerd en dat het leveren van ondersteuning meer nadruk zouden moeten krijgen? Dit laatste punt zullen we verderop in dit essay ook terugzien wanneer we beargumenteren dat intermediairs een nuttige en noodzakelijke rol kunnen spelen bij het betrekken van bewoners bij de energietransitie.

Al deze punten maken duidelijk dat bewoners bij het nadenken over en invulling geven aan de energietransitie lokaal aan tafel moeten zitten. Daar waar ze direct geraakt worden zouden ze mee moeten praten, beslissen en doen. Het rechtvaardigheidsargument maakt het extra belangrijk dat we hier in kwetsbare wijken aandacht aan besteden. De uitdaging wordt hoe we ervoor zorgen dat die wijken (meer dan evenredig) meeprofiten van de investeringen die er gedaan gaan worden.

De energietransitie als hedendaagse stadsvernieuwing

De energietransitie is zeker niet de eerste grote opgave in de bebouwde omgeving. Sterker nog, hier hebben we in Nederland een lange traditie in. De stadsvernieuwing, het Grotestedenbeleid, de Vogelaaraanpak. Het zijn vaak ingrepen in de bestaande bouw om zowel de fysieke als sociale kwaliteit van wijken te versterken. Een belangrijke onderstroom hierin die steeds krachtiger is geworden, is dat bewoners een belangrijke rol hebben in deze ontwikkeling. Was het eerst vooral in de vorm van protest en later in de vorm van inspraak, gaat het de laatste jaren meer om participatie, co-creatie en meebeslissen. Met andere woorden, hier hebben bewoners steeds meer een plaats aan tafel gekregen.

De energietransitie betreft een nog grotere opgave. Niet langer gaat het alleen om huurwoningen – waar het in veel van de hiervoor genoemde opgaven om ging – maar ook om particulier bezit. Ze zitten in hetzelfde schuitje, maar wel anders. Waar eigenaars investeren in hun eigen bezit, zijn huurders afhankelijk van andere partijen en profiteren zij niet noodzakelijkerwijs economisch mee. Dat vraagt om aandacht. De opgave is dus enorm. Het zou daarom goed zijn wanneer experts uit het domein van de stedelijke ontwikkeling die zich met sociale – en woonvraagstukken hebben bezig gehouden, hun expertise de komende jaren ook inzetten voor de energietransitie. Zo kunnen allerlei fouten op het gebied van bewonersparticipatie voorkomen worden. Fouten die wantrouwen voeden, vertraging opleveren en niet nodig zijn omdat veel kennis aanwezig is.

3

Waarom bewoners actief worden

De energietransitie is niet alleen een technische of klimatologische kwestie, maar ook een economische en rechtvaardigheidskwestie. Dat maakt het een gelaagde en complexe opgave. Op basis van welke overwegingen maak je keuzes? En wanneer gaan rechtvaardigheidsargumenten bijvoorbeeld vóór economische argumenten? Tegelijkertijd biedt deze gelaagdheid ook veel 'instapmogelijkheden' voor bewoners. Ze hoeven niet allemaal met dezelfde motivatie in de energietransitie te stappen, wat ze delen is een gemeenschappelijke zaak.

Waarom zou je als overheid of corporatie inzetten op betrokkenheid van burgers of bewoners? Dat gaat over de bestuurlijke kant. De logica van het beleid(sdenken) staat daarbij centraal. Deze laat ik hier buiten beschouwing, niet omdat dit perspectief niet interessant of relevant is, maar omdat ik de focus wil houden op de bewonerskant.

Want waarom zouden burgers zich inzetten voor de energietransitie? In een eerdere literatuurstudie – geschreven voor een corporatie die nadacht over haar participatiebeleid in algehele zin – argumenteerde ik dat vragen naar het 'waarom' van iets onmogelijk te beantwoorden zijn. Methodologisch is het lastig en het levert vaak vooral meningen en sociaal wenselijke antwoorden op. Maar belangrijker, het biedt geen handelingsperspectief. En participatie is nu juist een vorm van handelen. Daarom is het beter ons te richten op de vraag 'wanneer worden mensen actief in hun buurt?'. Op die manier bekeken zijn er 5 aanleidingen te onderscheiden:

1. **Omdat je gevraagd wordt door anderen.** - Vrijwilligerswerk is geen vanzelfsprekendheid meer, het moet concurreren met andere betaalde en onbetaalde bezigheden, maar de bereidheid om zich onbetaald voor een ander of een publieke zaak in te zetten is niet veranderd (Baren e.a. 2011). Mensen worden voor vrijwilligerswerk bijna altijd gevraagd, maar ze doen het vervolgens uit volle overtuiging. Hun motivatie voor vrijwilligerswerk is meestal een combinatie van altruïsme, betrokkenheid bij een bepaalde kwestie, plezier en het verbeteren van het zelfbeeld (Hustinx e.a. 2011). Een extra motivatie kan het opdoen van werkervaring zijn.

2. **Omdat je meent dat je verschil kunt maken** - Mensen moeten het idee hebben dat hun inzet er toe doet om verschil te maken. Wanneer ze het idee hebben dat hun inzet dat niet kan doen, werkt dit verlamdend (Van der Wijdeven, 2012)

3. **Omdat er een directe aanleiding is die aanzet tot actie** - In mijn dissertatie noemde ik zo'n aanleiding een trigger (Specht, 2012). Het Engelse woord trigger geeft mooi een omslagpunt aan: het moment dat mensen besluiten dat er iets gedaan moet worden, dat het zo niet langer kan.

4. **Omdat de ander er aandacht aan besteedt** - Je moet het gevoel hebben dat je je niet als enige ergens voor inzet. Wanneer anderen laten zien dat het hen aan het hart gaat, zijn zij ook bereid zich in te zetten.

5. **Uit (welbegrepen) eigenbelang** - Mensen zullen zich sneller inzetten wanneer dit ook in hun eigen belang is. We schuiven zo langzaam op van het bekende eigenbelang, naar het door Alexis de Tocqueville gemunte begrip 'welbegrepen eigenbelang'. 'Welbegrepen eigen belang' is een uiting van betrokkenheid. Niet zozeer betrokkenheid vanuit een morele plicht, maar omdat mensen er belang bij hebben dat een gezamenlijk probleem gezamenlijk wordt opgelost.' (Kruiter, Kruiter en Blokker, 2015, p. 25).

Bovenstaande elementen geven samen inzicht in wanneer bewoners actief worden in hun buurt. Het haalt ons weg van het individuele en psychologische niveau van de motieven. Ook blijven we zo weg van de vaardigheden, kennis en houding die mensen nodig hebben wanneer ze actief worden in hun buurt: het draait dan om *ondernemende kwaliteiten, gedrevenheid, sociale instelling en vaardigheden en specifieke kennis* (zie voor uitwerking hiervan Specht en Van der Zwaard, 2013, p. 44). In plaats daarvan blijft het dicht bij het handelen. En de energietransitie vraagt nu net dat we in actie komen, dat we al doende stappen zetten.

De dynamiek van het participeren

De afgelopen jaren is er veelvuldig onderzoek gedaan naar 'wat burgers bezielt' om zich in te zetten voor de buurt of een publiek goed. Dat heeft allerlei typologieën en indelingen opgeleverd qua personen die zich inzetten en wat ze kenmerkt / wat ze doen. Zo onderscheiden Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak (2006) verschillende soorten initiatieven - licht, netwerkend, coöperatief of federatief – en maakt Van der Wijdeven (2012) een onderscheid tussen buurtbouwers en projecttrekkers. Maar naast inzicht in personen die verschil maken (best persons), blijft dit onderzoek wat aan de oppervlakte. Het gaat vooral om de rol die ze vervullen als ze eenmaal actief worden, maar geeft minder inzicht in waarom ze actief worden. De onderliggende dynamiek waarom deze personen/initiatieven naar voren treden blijft buiten beschouwing. Het CLEAR-model van Lowndes, Pratchett en Stoker (2006) geeft inzicht in de factoren die burgers aanzetten tot participatie:

- **Can do** – kunnen burgers participeren? Bijvoorbeeld: zijn zij competent, hebben zij zelf genoeg capaciteiten om te participeren, spreken ze de taal?
- **Like to** – willen burgers participeren? Zien mensen voldoende redenen om zich in te spannen, zijn zij intrinsiek gemotiveerd?
- **Enabled to** – worden mensen in staat gesteld om te participeren? Krijgen ze de mogelijkheid geboden om te participeren? Is er de kans om te participeren?
- **Asked to** – wordt aan mensen gevraagd om te participeren? Is er een externe stimulans tot participatie?
- **Responded to** – wordt er naar burgers teruggekoppeld, over zowel de inhoud als het proces? Zien of horen ze iets terug over hun inzet? Is hun bijdrage zichtbaar? Weten ze van welk groter geheel ze deel uitmaken? (uit Bressers, Van der Steen en Van Twist, 2015)

De auteurs Denters, Tonkens, Verhoeven en Bakker (2013) hebben dit naar de Nederlandse context vertaald en spreken over ACTIE:

- **Animo** - motivaties en de drijfveren van burgers om hun initiatief gestalte te geven
- **Contacten** - met buurtgenoten, organisaties in de buurt en instanties
- **Toerusting** - de mate waarin burgers beschikken over middelen (geld of natura), tijd en vaardigheden
- **Inbedding** - de manier waarop organisaties zijn ingericht om bewonersinitiatieven te ondersteunen
- **Empathie** - het vermogen van de professionals en hun organisaties om zich te verplaatsen in burgers en adequaat in te spelen op hun wensen en verwachtingen

Meer dan de personen en goede voorbeelden, is deze onderliggende dynamiek een duidelijk aangrijpingspunt voor organisatie die in hun omgeving mensen willen bewegen tot participatie.

Van het een komt het duurzame ander

Het Oude Westen in Rotterdam voert veel verkeerde lijstjes aan in de stad - veel armoede, veel werkloosheid, veel gezinsproblematiek en veel overlast - en op 1 lijstje scoort men ook alal 40 jaar substantieel hoog: de sociale cohesie of verbondenheid. Voortgekomen uit de strijd tegen de stadsvernieuwing speelt bewonersvereniging Aktiegroep Oude Westen nog steeds een centrale rol in de wijk. Onder haar paraplu vallen veel actieve groepjes die zich bezig houden met kinderactiviteiten, culturele activiteiten, ontmoetingen, taal en collectieve binnentuinen. De Leeszaal - waar ik zelf mede-initiatiefnemer van ben - kon alleen maar zo snel groeien en mensen aantrekken omdat we gebruik maakten van de netwerken die daar al waren. Deze sociaal-culturele ontmoetingsplek ontstond nadat de gemeente zich op dit terrein steeds verder terug trok. En zo ontstonden er veel meer van dit soort initiatieven.

Duurzaamheid begint de laatste jaren in het Oude Westen ook steeds meer een thema te worden. Daarbij gaat men kenmerkend voor de buurt te werk via een combinatie van concrete actie en verbeelding. Een leeggekomen kavel door de sloop van een aantal vooroorlogse woningen leverde een tussentijd op waarvan men niet goed wist wat er mee moest gebeuren. Bewoners namen het initiatief, en zo ontstond de Tus-sentuin. Een van de initiatiefnemers was Wolbert van Dijk, buurtbewoner en landschapsarchitect. Het was het begin voor hem om zijn specifieke expertise - het creëren van groene ontmoetingsplekken met en voor gebruikers - voor de buurt in te zetten. Meer en meer kregen daarin ook duurzaamheidsoverwegingen (en dan met name rond de waterhuishouding van het Oude Westen) aandacht. Zo experimenteerde hij al vroeg met filtratiekratten en haalde hij harde elementen weg om zo het water makkelijker te laten wegspoelen. Daarmee is een beweging ingezet in het Oude Westen die op steeds meer plekken navolging krijgt. Door de ontmoeting tussen buurtbewoners komen ook veel mensen die anders niet met deze problematiek in aanraking zouden zijn gekomen, in aanraking met mogelijke maatregelen rond waterberging (zie Van Dijk, 2016).

Maar duurzaamheid krijgt ook in culturele zin aandacht. Door de aandacht die er bestond voor water

en waterhuishouding, gekoppeld met het lezen van het boek van Bruno Latour over een nieuw 'klimaat-regime' ontstond bij de werkgroep Puntkomma Muziek binnen de Leeszaal het idee om op zoek te gaan naar nieuwe woorden. De Leeszaal vroeg schrijvers Sanneke van Hassel en Bianca Boer en theatermaker Lisette Janse om samen met tuinders en scholieren van het Oude Westen naar woorden te zoeken waarmee ze ervaringen en ideeën over water en klimaatverandering kunnen verbeelden. Zo wordt ander publiek betrokken bij klimaatvraagstukken.

Inmiddels heeft men het plan opgevat om op daken in het Oude Westen - veelal in bezit van de corporatie met per portiek ook een aantal kopers - collectief 1.000 zonnepanelen neer te leggen. Deze samenwerking tussen kopers, huurders en de corporatie heeft een vliegende start gemaakt en trekt de nodige aandacht van allerhande landelijke partijen die hierin een mogelijke oplossing zien voor een landelijk probleem - dat van de gemengde complexen met huurders en kopers. En zo blijft een eenmaal gevormd en actief netwerk zich manifesteren. Soms misschien sluimerend, maar altijd klaar om rond de juiste 'gemeenschappelijke zaak', weer actief te worden.

Dat dit soort initiatieven en projecten hier van de grond komen heeft te maken met een aantal zaken. Ten eerste zijn er 'leiders' die het aanzwengelen. Mensen met een beeld, maar ook het vermogen dit zo onder woorden te brengen dat anderen enthousiast worden. Daarnaast is het van belang dat er niet gesproken wordt over motieven, maar dat er concreet aan de slag gegaan wordt. Wat natuurlijk helpt is eerdere ervaring van zowel de betrokkenen als de omgeving. Er is ervaring, maar ook een zekere mate van bravoure. Mensen durven meer te doen als iets eenmaal een keer gelukt is en anderen hebben er ook sneller vertrouwen in dat het goed komt. Reputatie doet er met andere woorden toe. Die reputatie hangt vaak ook samen met een uitgebreid netwerk. Een reputatie heb je bij anderen die je gezien, gehoord, of geholpen hebben. Anders gezegd: er is toegang tot kennis en geld.

In het kader van dit essay is één belangrijke voorspeller voor actieve betrokkenheid van groot belang om extra aandacht aan te besteden: de aanwezigheid van voorzieningen in een wijk, of de sociaal-fysieke infrastructuur. Dit blijkt uit onderzoek van Sampson een betere voorspeller voor actieve betrokkenheid dan de sociaaleconomische status of andere persoonlijkheidskenmerken waar veelal naar gekeken wordt. Het idee dat voorzieningen van belang zijn, is gebaseerd op onderzoek van Sampson et al (2005) naar de verschillen in ‘civic action’ tussen wijken in Chicago. Op basis van een indrukwekkende database met daarin materiaal over een periode van ruim vier decennia, toonde dit onderzoek aan dat “the density of nonprofit organizations is a much better predictor of collective civic engagement than are social class, race, density, or even the traditional indicators of social ties in the community, such as number of friendships.” De laatste jaren heeft Sampson zijn aandacht ook specifiek verlegd naar duurzaamheidsvraagstukken. En ook in dit onderzoek constateert hij: ‘A key factor we identified that differentiated some neighbourhoods from others was the extent of social cohesion among residents and their willingness to intervene on behalf of the common good – we called this “collective efficacy (Sampson, 2013).

In een uitgebreider artikel over hetzelfde onderzoek schrijft hij: ‘Community organisations provide more than advice and material resources – shared expectations and trust are enhanced by coordinated activities, whether they are run by neighbourhood groups, tenant associations or afterschool centres. In the aftermath of Sandy, the efforts of neighbours to band together and provide mutual aid in the isolated Rockaways neighbourhood of New York were coordinated by a beach club. This makes sense: organisations generate a web of routine activities and associations that lubricate collective action, although they are seldom planned as such. What is important is not the existence of any specific type of organisation but the overall organisational infrastructure of a community and overlapping networks among participants (Sampson, 2016).

Dat een goed ontwikkelde sociaal-fysieke wijkinfrastructuur van belang is, ook als het gaat om energie- of duurzaamheidsvraagstukken, leren we in het Oude Westen in Rotterdam, een wijk waar ik zelf actief ben.

4

Over het nut en noodzaak van intermediairs

Wanneer je meer participatie van bewoners wilt, is afwachten het laatste dat je moet doen. Je moet actief naar mensen toe stappen, en klaar staan als ze zelf de eerste stap zetten. In het al eerder aangehaalde essay over participatie bij corporaties, stelde ik dat wanneer de corporatie meer betekenisvolle participatie van haar huurders wil bewerkstelligen, ze zal moeten inzetten op het vormen van ‘opwekkende omgevingen’. Het idee van een opwekkende omgeving is ingegeven door beschouwingen van o.a. Bressers, Van der Steen en Van Twist (2015) die in onderzoek naar mantelzorg constateren dat dit het beste werkt in een context waarin ruimte is voor gestuurde zelforganisatie of gedwongen vrijwilligheid. Maar ook het door De Boer en Beekmans (2010) gemunte kunstmatige spontaniteit speelt in mijn denken een rol. In een beschouwing over de spontane stad stellen zij: ‘Het vreemde is nu dat zodra kansen tot initiatief open liggen, mensen meestal niet tot een bont kleurrijk pallet van maffe, voorbeeldige en sympathieke initiatieven komen, maar dichtklappen, als een brutaal jongetje dat ineens voor de klas een liedje moet zingen.’

Niets doen en verwachten dat mensen met schitterende, creatieve oplossingen komen is dus wat erg optimistisch. Maar, zo willen zij met het begrip kunstmatige spontaniteit uitdrukken, de omstandigheden kunnen wel zo gemaakt worden dat de kans op spontaan gedrag optimaal is. Een spontaan feestje vraagt de nodige voorbereiding en de juiste ingrediënten. Deze zijn geen garantie voor een geslaagd feest, maar vergroten wel de kans. Je geeft mensen de middelen in handen om zichzelf en anderen te verrassen. En zo is het volgens mij met participatie ook. We weten dat de meeste mensen actief worden omdat ze door anderen gevraagd worden. Daarnaast moeten ze het idee hebben dat ze verschil kunnen maken en dat de ander zich ook in wil zetten. Dat is nu wat ik, in navolging van Van der Zwaard, een opwekkende omgeving noem (Van der Zwaard, 2014). Opwekkend drukt namelijk goed uit dat het bepaald gedrag stimuleert, maar ook dat het enthousiasme kweekt. Ten slotte drukt het uit dat er iets ontstaat wat er daarvoor niet was. Een opwekkende omgeving brengt mensen bij elkaar en helpt te komen tot activiteiten. Deze opwekkende omgevingen zijn er niet vanzelf, maar kunnen worden georganiseerd door intermediairs.

Dat er behoefte is aan bewonersgerichte aanpakken op het gebied van verduurzaming van woningen blijkt ook het recente onderzoek ‘Naar een effectieve lokale Energiebesparingsaanpak’ van Wageningen Universiteit en HIER klimaatbureau. Zij zien ze dat bewoners energiebesparingsmaatregelen makkelijk nog even voor zich uitschuiven. Omdat het geld ontbreekt, of omdat ze toch liever eerst in algeheel onderhoud van de woning investeren. Een intermediair kan mensen actief maken of over de streep trekken. Zeker ook omdat ze een andere belangrijke reden voor uitstel wegnemen: “mensen ervaren het landschap van energiemaatregelen vaak als onoverzichtelijk en ingewikkeld. Aan de aanbodzijde is sprake van grote verscheidenheid. Isolatiebedrijven, bouwbedrijven en installateurs hebben allemaal hun eigen producten, expertise en belangen. Daarnaast is er een groot aantal initiatieven, programma’s, regels en overheidssubsidies op het gebied van energiemaatregelen.” (De Wilde en Vastbinder, 2017).

Gemeenten zien ook steeds meer in dat ondersteuning van bewoners noodzakelijk is, maar ze zetten vooral in op voorlichting en subsidie via lokale Energieloketten. Het grote verschil met de in het onderzoek van De Wilde en Vastbinder onderzochte intermediairs is dat zij met mensen actief aan de slag gaan. Ze gaan een ‘klantreis’ aan. En daarin komt een belangrijk aspect naar boven: vertrouwen’ blijkt gedurende de hele ‘klantreis’ een cruciale rol te spelen. De eerste stap zetten, informatie inwinnen, keuzes maken etc., steeds speelt vertrouwen een belangrijke rol om in actie te komen en het vol te houden. Hier zou de vereniging van en voor bewonersinitiatieven: LSA een grote rol kunnen spelen. LSA is een partij die voor allerhande bewonersgroepen en collectieven al jaren een bekende naam is. Bij leden en achterban boezemt het LSA vertrouwen in, en ook bij partijen die niet aangesloten zijn bij de LSA, maar wel actief worden op dit terrein komt hun identiteit ‘van pas’: Het LSA is een partij die niet vanuit opportunistische overwegingen, maar vanuit zijn DNA het belang van bewoners centraal stelt. Ze zijn weinig trendgevoelig in hun blik, hooguit in hun object van aandacht en aanpak. Maar het uitgangspunt, de kern, blijft onveranderd: de positie en het belang van bewoners is leidend.

De troep stond in de weg

Een bekend voorbeeld uit het onderzoek naar het effect van nudging (onbewust gedrag beïnvloeden) draait om dakisolatie. In Engeland is enkele jaren geleden geprobeerd om met gunstige regelingen te stimuleren dat mensen dakisolatie namen. En hoewel werd gedacht dat ieder weldenkend mens gebruik zou maken van de gunstige regeling, werd het een flop. Wat bleek de weerstand te zijn? Net als in Nederland hebben ook de Engelsen hun zolder vol staan met troep. En om dakisolatie te laten installeren moesten ze eerst die zolder opruimen. Hoe gunstig de regeling ook was, als dat betekent dat je eerst je zolder moet opruimen, dan zie je ervan af. Toen er als extraatje bij de regeling een gratis opruimdienst werd aangeboden, liep het als een trein! Het in beeld krijgen van de hobbels, de dingen die ons tegenhouden om gedrag te veranderen, is een belangrijk onderdeel van gedragsverandering. (Denkkracht Utrecht, 2015).

De wijk als aangrijpingspunt

Als we de energietransitie zien als een vorm van stedelijke vernieuwing, dan komen niet alleen bewoners in beeld als logische partner, maar komt ook de wijk in beeld als een logische schaal om zaken op aan te pakken. De wijkgerichte blik is de laatste jaren dominant in veel bestuurlijk denken (gebiedsgericht werken) en kent ook in de stedenbouw een lange traditie.

Een inspirerend voorbeeld van wat er dan allemaal in beeld kan komen vinden we terug in het boek "Wijk van de Toekomst", een internationale verkenningstocht naar wat er al gebeurt in wijken met hoge klimaatambities. Uit een longlist werden 21 wijken geselecteerd die nader beschreven en bestudeerd zijn. In een artikel dat ze naar aanleiding van dit boek schrijven, stellen de auteurs op basis van dit onderzoek: "De wijk is bij uitstek het schaalniveau om aan deze uitdagingen te werken. Ze is klein genoeg om de toekomst tastbaar te maken, maar ook groot genoeg om het verschil te maken. Als we die miljoen woningen huis-voor-huis bouwen, komen we er niet. Maar op het niveau van de wijk kunnen we zowel meters maken als vernieuwen op een schaal waar burgers er zelf bij betrokken blijven." (Ten Dam et. al., 2018)

5

De energietransitie lokaal investeren

De energietransitie komt er dus aan. De kunst wordt haar niet te presenteren als een 'moetje', maar als een kans waar heel veel mensen van kunnen profiteren. De energietransitie niet als een lastige exercitie, maar als een maatschappelijk vliegwieltje. Als een hefboom, waarmee meervoudige waarde gecreëerd kan worden.

Het idee van meervoudige waarde-creatie wordt veel op het sociale vlak besproken, waarbij dan altijd verzucht wordt dat er geen geld is: sociale initiatieven creëren veel maatschappelijke waarde, maar hebben moeite om hun financiering rond te krijgen. In het geval van de energietransitie is het probleem eerder andersom. Er komt linksom of rechtsom – wie gaat betalen is namelijk de vraag – veel geld op dit terrein in beweging. De gehele kosten voor de energietransitie worden ingeschat op 1 tot 3 miljard per jaar tot 2030.

Maar dat is slechts één kant van de medaille. De andere is hoe het geld uitgegeven gaat worden. Zijn het alleen grote bedrijven die hiervan gaan profiteren? Of biedt het ook een mogelijkheid om de lokale economie te stimuleren? En in het kielzog daarvan de sociale en culturele veerkracht van wijken te vergroten? Om dat te realiseren moeten we de energietransitie in wijken misschien wel gaan investeren. Investeren ontleen ik aan een initiatief van de Afrikaander Wijkcoöperatie. Deze coöperatie in een wijk van Rotterdam brengt ondernemers in de Afrikaanderwijk samen om zo elkaar in het ondernemerschap te versterken. Na jaren van bouwen aan dit netwerk, zet de coöperatie meer en meer in op investeren. Door de inzet en organisatie van lokaal aanwezige kwaliteiten wil de coöperatie stimuleren dat opdrachten die voorheen uitbesteed werden aan bedrijven buiten de wijk nu lokaal besteed worden. Zo worden geldstromen van buitenaf naar de wijk toe geleid en blijven in het gebied aanwezige middelen voor de wijk behouden. Een voorbeeld hiervan is het schoonmaken van de wijk door bewoners uit te laten voeren. Dit draagt bij niet alleen bij aan lokale werkgelegenheid, het zorgt ook voor een schonere leefomgeving en een sterkere sociale infrastructuur. Op die manier levert het voor de hele stad meer op.

Deze manier van werken heeft de coöperatie eerst ontwikkeld rond het schoonmaken van portieken, maar zet ze inmiddels ook in rond het schoonmaken van de markt. De Wijkcoöperatie wilde deze schoonmaak laten doen door mensen uit de buurt. Het opruimen van de markt wordt ingezet als een middel waarmee impact gegenereerd wordt op verschillende terreinen: sociaal (werk als manier om mensen vooruit te helpen), ruimtelijk (schone markt, verhoogde leefbaarheid), economisch (minder uitkeringen, aantrekkelijke markt, verhoogde omzet) en ecologisch (minder zwerfvuil, voor het eerst gescheiden ophalen en van reststromen worden nieuwe producten gemaakt). Het blijkt tot nu toe goed te werken (Zie: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/niet-de-gemeente-maar-een-groep-buurtbewoners-verzamelt-nu-afval-op-de-afrikaandermarkt-~bdf3250c/>). De markt gaat er zichtbaar op vooruit, mensen zijn aan het werk en het levert geld op. Want zo stelt de gebiedsmanager van de Afrikaanderwijk: 'Er wordt op zoveel domeinen winst geboekt dus je wil niet dat die schoonmaak van de markt alleen puur op de schoonmaak wordt afgerekend. ... Ik kan het zo uitrekenen voor je. Die mensen die meewerken, die komen deels uit de uitkering. Alleen daarmee is de investering van € 70.000 al terugbetaald. En dat is nog buiten andere winsten gerekend. Maar ja wie gaat het betalen?' (Specht en Kraaij, 2018).

In de literatuur over stadsontwikkeling speelt altijd de discussie hoe nu het beste te investeren in wijkontwikkeling: zet je in op stenen of op mensen. De energietransitie biedt de kans om beide tegelijkertijd te doen. Door mensen niet alleen aan de voorkant van het proces te betrekken, maar ook in de uitvoer een rol te geven ontstaat lokale werkgelegenheid en sociale cohesie. Door investeringen en besparingen lokaal zichtbaar en besteedbaar te maken, ontstaat meer lokaal besteedbaar inkomen. En door samen te werken aan de energietransitie ontstaan netwerken die gaan renderen op sociaal, maatschappelijk en cultureel vlak. Want van het een komt vaak het ander. Zo biedt de energietransitie de kans om lokaal financiële en non-financiële, alsmede directe en indirecte baten te genereren. Het zou voelen als een gemiste kans wanneer we dit niet doen.

6

Pleidooi voor een bewonersgedreven wijkenergietransitie

Diederik Samsom zei recent tijdens een bijeenkomst dat we de energietransitie “wijk voor wijk” moeten aanpakken (<https://www.duurzaamgebouwd.nl/artikel/20180419-samsom-wijk-voor-wijk-woningen-ver-duurzamen>). Dat beeld roept bij mij toch vooral het beeld op van een sprinkhanenplaag die in een wijk neerdaalt, haar ding doet en door gaat naar het volgende wijkje dat geholpen moet worden. Dat zal hij vast niet bedoelen. En de oplossing ligt misschien wel in de toevoeging van 1 woord. Het gaat niet wijk voor wijk, maar eigenlijk bedoelt hij te zeggen, de energietransitie gaat ‘wijk voor de wijk’ zijn beslag krijgen.

Zoals gezegd: **dat** de energietransitie er komt is een gegeven. **Wat** dit concreet behelst wordt langzaam steeds duidelijker. **Hoe** we het gaan doen en **wie** er allemaal **op welke wijze** gaan meeprofiten, dat zijn allemaal nog keuzes die gemaakt moeten en kunnen worden. Dit zijn belangrijke vragen die mede de kans van slagen van de energietransitie zal bepalen. Door te kiezen voor een lokale, bewonersgedreven en collectieve aanpak met steun van de juiste intermediairs, ontstaat lokaal draagvlak, voeg je noodzakelijke expertise toe en is de kans groot dat je veel snelheid kan genereren. En laat dat dus net noodzakelijk zijn.

Literatuurlijst

- Baren van, E.A., Meijs, L.C.P.M., Roza, L., Metz, J. & Hoogervorst, N. (2011), Over hedendaagse 'vrijwillige inzet' en 'vrijwilligersmanagement' als bouwstenen voor de pedagogische civil society. Verkregen op 10-6-2018 via: https://www.erim.eur.nl/fileadmin/centre_content/strategic_philanthropy/Over_hedendaagse_vrijwillige_inzet.pdf
- Bressers, D., Van der Steen, M. en Van Twist, M. (2015), Gestuurde zelfsturing. Decentralisaties en participatie in het sociaal maatschappelijk domein, Den Haag, NSOB
- Boer, J. & Beekmans, J. (2010), Kunstmatige spontaneïteit in Urhahn Urban Design (red.) De Spontane Stad, Amsterdam, BIS
- Brink, G. van den, e.a. (2012), Best persons en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk. Amsterdam, Boom
- Denkkracht Utrecht, Nudge en noodzaak. Over energiezuinig gedrag in de wijken Lombok en Binnenstad. Verkregen op 10-6-2018 via: <http://www.denkkracht-utrecht.nl/wp-content/uploads/2015/12/Nudge-en-noodzaak-Verslag-DKC-7-november-2015.pdf>
- Denters, S. A. H., Tonkens, E., Verhoeven, I., & Bakker, J. H. M. (2013), Burgers maken hun buurt, Den Haag, Platform31
- Dijk, W. van (2016) Klimaten. Kleinschalige stedenbouw in de binnenstadswijk, Rotterdam, WSR
- Hajer, M. (2011), De energieke samenleving, Den Haag, PBL
- Hurenkamp, M., E. Tonkens, J.W. Duyvendak (2006), Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven. Amsterdam/Den Haag, UvA/Nicis
- Hustinx, L. e.a. (2011), 'Nachtwakers of omnivoren? Het participatieprofiel van universiteitsstudenten in Nederland en Vlaanderen' In: Jaarboek Marktonderzoek Associatie 2011. Amsterdam, MOA
- Kruiter, H., Kruiter AJ. En Blokker, E. (2015), Hoe waardeer je maatschappelijk initiatief. Handboek voor Publieke ondernemers, Amsterdam, Wolters Kluwer
- Sampson, Robert J. (2013), When disaster strikes, it's survival of the sociable, New Scientist, 2916, 28-29
- Sampson, R.J. e.a. (2016) Urban sustainability in an age of enduring inequalities: Advancing theory and econometrics for the 21st-century city, PNAS Early Edition Verkregen op 10-6-2018 via: <http://www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1614433114>
- Sampson, Robert J, et. al. (2005) Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action, American Journal of Sociology 111: 673-714.
- Tielbeke, J. (2017) de groene elite redt het niet alleen, Groene Amsterdammer, nr. 45/46, Verkregen op 10-6-2018 via: <https://www.groene.nl/artikel/duurzaam-leven-is-een-privilege>
- Sennett, R. (2012) Together. The rituals, pleasures and politics of cooperation, London, Allen Lane
- Specht, M. (2012) De pragmatiek van burgerparticipatie. Hoe burgers omgaan met complexe vraagstukken omtrent veiligheid, leefbaarheid en stedelijke ontwikkeling in drie Europese steden. Amsterdam, VU
- Specht, M. en Kraaij, R. (2018), De Right to Challenge als Right to Collaborate (en dat echt samenwerken een challenge op zich is...), Rotterdam, Verkregen op 10-6-2018 via: <http://www.spechtindestad.nl/portfolio/right-to-challenge-rapport-en-essay/>

- Specht, M. en Van der Zwaard, J. (2013), Betrokken bewoners, betrouwbare overheid. Conditie en competenties voor burgerkracht in de buurt, Kenniswerkplaats Leefbare Wijken
- Specht, M. en Van der Zwaard, J. (2016), De uitvinding van de Leeszaal. Collectieve tactieken en culturele uitwisselingen, Haarlem, Trancity/Valiz
- Van der Steen, M. et. al. (2011), De weg van het geld. Hoe kapitaalstromen zich verleggen en wat dat betekent voor de zeggenschap over publieke dienstverlening, Den Haag, Boom
- Ten Dam, C et. al. (2018), De ambitieuze wijk van morgen, Nlmag, Verkregen op 10-6-2018 via: <http://nlmag.nl/2018/05/22/de-ambitieuze-wijk-van-morgen/>
- PBL (2017), Nationale kosten energietransitie in 2030, Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving
- Wijdevens T. van de (2012), Doe-democratie. Over actief burgerschap in stadswijken, Delft, Eburon
- Wilde, M. de en Vastbinder, M. (2017), Bewonersgerichte energiebesparing, Energie+, nr. 2, juni, pp. 19-21
- Van der Zwaard, J. (2014), Van koffiedrinker naar koffieschenker. Verkregen op 10-6-2018 via: http://www.steknet.nl/userFiles/Van_koffiedrinker_naar_koffieschenker.pdf

Wijk voor de wijk: pleidooi voor een bewonersgedreven wijkenergietransitie

Maurice Specht

juni 2018

Dit essay is gemaakt voor:

Het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve bewoners

Korte Elisabethstraat 15-17, 3511 JG Utrecht

Telefoon (030) 2317511

Isa@lsabewoners.nl

www.lsabewoners.nl

twitter @LSAbewoners

[facebook.com /Isa.bewoners](https://facebook.com/Isa.bewoners)

Beelden: **H.P. Brinkmann / Flickr**, **Frank Hanswijk**, **Evert Kuiken / Flickr**, **Ron de Rooij**

Ontwerp: **vanvorm**